

EESTI
KIRJANDUSMUUSEUM

12. OKTOOBER 2022

Kas sa Reed Morni oled lugenud?

NAISED JA PROOSAKIRJANDUS 19. SAJANDI LÕPU JA
20. SAJANDI ALGUSE EESTIS

TEESID

Konverentsi korraldavad Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ja Tartu Ülikool (korraldustoimkond Eve Annuk, Eret Talviste, Mirjam Hinrikus ja Elle-Mari Talivee).

Konverentsi toetavad Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK145), Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus (PRG1667 „Tsiiviliseeritud rahvuse teke: dekadents kui üleminek 1905–1940“; Horisont 2020 projekt EnviroCitizen, grant nr 872557) ja Tartu Ülikool (PRG934 „Kriisi tavalisuse kujutamine: diskursus, kirjandus ja pilt“).

Kava

9.15–9.45 Registreerimine

9.45–10.00 Konverentsi avasõnad

Mare Kõiva (Eesti-uuringute Tippkeskus), Eret Talviste (Tartu Ülikool), Eve Annuk (Eesti Kirjandusmuuseum)

10.00–10.45 Plenaarettekanne

Eve Annuk, Eesti Kirjandusmuuseum, „Naised, (proosa)kirjandus ja kirjandusajalugu: küsimusi ja vaatenurki“

10.45–11.00 Paus

11.00–12.00 Paneel I Feminiseeruv moodne maailm ja ökokriitika

Milvi Martina Piir, „Masinad ja mehemeel: mõningatest 20. sajandi alguse kultuurimüütidest“

Elle-Mari Talivee, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus / Tallinna Ülikool ning Kadri Tüür, Tallinna Ülikool, „Just naised kirjutasid lindudest“

12.00–13.00 Paneel II Marta Sillaots – naine kui orkester

Külliki Steinberg, Tartu Ülikool, „Marta Sillaots – kirjanik, ajakirjanik ja tõlkija 20. sajandi alguse Eesti kultuurimaastikul“

Kärt Roomäe, Birminghami Ülikool, „Võõrkeelte kasutus Marta Sillaotsa „Anna Holmi“ dialoogides: põhjused ja viisid“

13.00–14.30 Paus

14.30–15.30 Paneel III „Uue naise“ ambivalentset kujutusviisid

Johanna Ross, Keel ja Kirjandus, „Moodsa naise motiiv 1910.–1920. aastate naiskirjanduses“
Merlin Kirikal, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, „Alma Ostr-Oinase „Aino“ (1923) sisepõrgu kujutised kui feministliku dekadentsi näited“

15.30–15.45 Paus

15.45–16.45 Paneel IV Reed Morni „Andekas parasiit“: modernne esteetika ja poeetika

Indrek Ojam, Tartu Ülikool, „Parasiidi tähendus Reed Mornil“
Roland Sinirahu, Tartu Ülikool, „Reed Morn kui ekspressionist“

16.45–17.45 Paneel V Rahvusluse ja rahvusülesuse pingeväljas

Mari Niitra, Tartu Ülikool, „Idealse lapsepõlve projektsioone eesti naisautorite 1930. aastate realistlikus lasteproosas“

Eret Talviste, Tartu Ülikool, „Mõeldes rahust rongisõidu ajal ehk kui Virginia Woolf ja Leida Kibuvits oleksid kohtunud“

17.45–18.45 Arutelu jätk

Konverentsi modereerib Mirjam Hinrikus (Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus).

Plenaarettekanne

Naised, (proosa)kirjandus ja kirjandusajalugu: küsimusi ja vaatenurki

Eve Annuk, Eesti Kirjandusmuuseum

Naisautorite rolli eesti kirjandusloos on sageli tõlgendatud ühekülgselt. Tavaarusaama kohaselt on naised tugevad luuletajatena, ent proosa vallas peetakse olulisemaks meesautorite loomingut. Selle seisukohaga on mõnikord põhjendatud ka vähest tähelepanu naisprosaistide loomingule. Kultuuriteadvus sisaldabki sageli müüte ja stereotüüpe, mis lähemal vaatlusel osutuvad põhjendamatuteks või vaidlustatavateks. Nii võib ka naisprosaistide rolli eesti kirjandusloos näha teistsuguses võtmes, küsides, kas neil ikka peaks olema kirjandusloos tagasihoidlikum koht meesautoritega võrreldes ja mis võiksid olla selle põhjused?

Vaadates tagasi 20. sajandi esimese poole naisautorite loomingule võib esile tuua rea kirjandusliku tegevusega silma paistnud autoreid. Mõni neist, nagu Helga Pärl-Sillaots, on oma loominguga eest saanud ka auhindu ja olnud paljutootavaks uueks tulijaks. Tõsi küll, Pärl-Sillaotsa loomingutee katkestas autori varane surm, ent siiski jäi tema looming pikaks ajaks unustusse ja taastrükid tema loomingust ilmusid alles 2000. aastatel. Mõni teine jõudis küll läbida pika loometee ja kirjutada palju teoseid, kuid tähelepanu keskmesse ikkagi ei jõudnud.

Võimalik, et naisprosaistid on toonud esile selliseid teemasid ja vaatenurki, mis ei haaku alati sellega, mida peetakse „oluliseks“, eriti rahvusliku narratiivi kontekstis, mis rõhutab rahvuslikku subjekti, mis samas on implitsiitselt meessoost. Ent tegelikult ei ole naisprosaistide loomingut ka väga palju uuritud, nii et naiste marginaliseerimise põhjuste avastamine seisab alles ees.

Olulised on ka kirjanduse kui institutsiooni taustategurid, mis kujundavad kriitikute ja kirjandusuurijate hinnanguid ja seisukohti, mida siis hiljem käsitlusest käsitlusse üle kantakse. Rolli mängivad ka geopoliitilised tegurid ehk siis see, kuidas erinevad ühiskondlikud süsteemid (esimene Eesti Vabariik, nõukogude periood, taasiseseisvumisperiood) mõjutavad kirjandusvälja ja seal tegutsejaid. Iseäranis vormis nõukogude periood oma ideoloogilise survega autorite kohta kinnistunud käsitlusi, mille mõju on tunda senimaani. Ettekandes püütaksegi avada erinevaid põhjusi, mis on kujundanud naisprosaistide rolli mõistmist eesti kirjanduses.

Paneel I „Feminiseeruv moodne maailm ja ökokriitika“

Masinad ja mehemeel: mõningatest 20. sajandi alguse kultuurimüütidest

Milvi Martina Piir

Esimesele maailmasõjale eelnenud kümnendeid iseloomustab keerukas dünaamilisus. Sellesse perioodi langes tööstuse areng, kiire linnastumine, põhjalikud muutused tarbimises, kommunikatsioonis, elulaadis. Ajastut iseloomustas reipus ja avatus. Samal ajal varjas see optimism ka enesekindluse kaotust ja ühiskondi lõhestavaid vastuolusid. Uute kogemuste kiirus ja vahetus kutsus esile murrangu traditsioonides ja väärtushinnangutes, mis väljendusid mitte üksnes uute võimaluste avastamises, vaid samavõrra ka vaimses lahtirebituses, allakäigunägemustes ja pessimismis.

Vastuseis liberaalsetele ideedele ja mure identiteedi pärast tõukus muuhulgas muutustest sugudevahelistes suhetes ja soorollides, mille keskme moodustas mehelikkuse ja meeste senise seisundi seadmine küsimärgi alla. Tööstusajastu vähendas meheliiku lihasjõu tähtsust, mida asendas üha enam hästiõlitatud masinavärk. Teiselt poolt tõstatas naiste muutuv roll fundamentaalseid küsimusi sugupoolte vahelistest suhetest. Koos sellega näisid murenevat ja kasutuks muutuvat ka traditsioonilised abielulised väärtused. See omakorda võimendas hirmu võimetus, nõrkuse jm ebamehelike omaduste ees.

Reageering meeste suurenevale ebakindlusele oli vastuoluline. Ühelt poolt klammerduti tööstusühiskonna eelse sõjaväelasliku ja rüütelliku meheideaali külge ning tõsteti liialdatult esile vanu väärtushinnanguid. Teiselt poolt levisid moraalse laostumise kujutelmad, uut maailma tajuti kui steriilset, naiselikku ja lodevat. Ühe iseloomuliku kultuuriilminguna tõusis esile pingutatud tähelepanu kõikvõimalikele meele- ja närvihaigustele, mida seni oli peaaegu eksklusiivselt seostatud naissooga. Närvide nõrkus, tunde- ja tahteelu jõuetus, mandumis- ja võimetus tunne, neuroosid, olgu tegelikud või kujuteldavad, ületasid soobarjääri ning said osaks moodsa mehe imagost.

Niisugune vaimne ja ideoloogiline hoiak mõjutas kunsti ja kirjandust, milles samuti leidsid koha eksistentsialistlikud teemapüstitused, allakäigumeeleolud ja dekadentlik esteetika. Paralleelselt meditsiiniga tõusid ka ilukirjanduse üheks juhtmõtteks neuroos, närvihäädad ja vaimne kokkuvarisemine. Tegemist oli tehnoloogia arengu poolt esile kutsutud kultuurimuutusega, kus müütide asemel näisid sündmuste arengut üha enam dikteerivat masinad.

Just naised kirjutasid lindudest

Elle-Mari Talivee, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus / Tallinna Ülikool

Kadri Tüür, Tallinna Ülikool

Ettekande esimene pool tutvustab veebinäitust „Naised kirjutavad linde. Ameerika ornitoloogia teerajajaid 19. sajandil“, millest on osaliselt inspireeritud ka meie ettekande pealkiri. 19. sajand on organiseeritud keskkonnaliikumise algus: esimesed loomaõiguslased hakkasid siis nii Euroopas kui ka Ameerikas protesteerima lihatööstuse, loomade julma kohtlemise, aga ka viktoriaanliku moe vastu – daamikübaratel kasutati kaunistusena linnusulgi ja -topiseid. Naised protestisid sulemoe vastu oma klubide ja ühingute kaudu, ent kõige mõjukamalt tegid seda kirjanduses, mis kutsus üles vaatlema elusloodust. Susan Fenimore Cooper hakkas välja andma loodusajakirja, mis ilmus neli aastat enne Henry David Thoreau raamatut „Walden ehk Elu metsas“ – ehk siis 1851. Akadeemiline loodusteadus oli toona meeste pärusmaa, kuhu naistel asja polnud.

Meiegi looduskirjanduse pioneer on naine, kelle panust kipume unustama. Eesti esimeseks otseselt ilukirjandusliku taotlusega loodusraamatuks, mis esimest linnukaitseala nii Eestis kui ka välismaal märkimisväärselt tutvustas, võib pidada 1932. aastal Tartus kirjastusühisuse Loodus välja antud „Vilsandi linnuriiki“. Selle autor oli Alma Toom, Vilsandi „linnukuninga“ Artur Toomi abikaasa. Raamat on autori vaatlustel ning igapäevaelu kogemustel põhinevate muljete esitus. Vilsandi tuletornivahi kooliõpetaja haridusega perenaine aitas koolitöö kõrvalt oma abikaasal ilmavaatlusi teha ning aruandeid kirjutada, osales ühiskondlikus tegevuses nii Vilsandil kui ka Kihelkonnal ning juhendas huvilisi. Toomide perekonna saatus oli traagiline. Nad represseriti, vanemad surid Siberis, väike Vaika-Mai jõudis hiljem tagasi kodumaale.

Link näitusele: <https://www.europeana.eu/et/exhibitions/women-writing-birds>

Paneel II „Marta Sillaots – naine kui orkester“

Marta Sillaots – kirjanik, ajakirjanik ja tõlkija 20. sajandi alguse eesti kultuurimaastikul

Külliki Steinberg, Tartu Ülikool

Missugune nägi välja ühe naisliteraadi tee algus 20. sajandi esimeste kümnendite Eestis? Kuidas ta end oma erinevate rollide vahel jagas? Kas ja millistel teemadel ning mil määral oli tal võimalik kultuuri- ja kirjanduselus kaasa rääkida? Marta Sillaotsa mitmekülgne tegevus annab võimaluse neil teemadel arutleda.

Ettekandes käsitlen Sillaotsa esimesi samme meie kirjandusmaastikul – tema esikteoseid „Algajad“ (1912) ja „Anna Holm“ (1913), mille retseptioonil ning peegeldustel arhiiviallikates ja autobiograafilistes materjalides peatun. Vaatluse alla tuleb ka samaaegne tegutsemine ajakirjanikuna, pedagoogiliste artiklite autorina ning algaja tõlkijana. Huvipakkuv on nende rollide omavaheline suhe 20. sajandi alguse kultuurimaastikul, aga ka naisliteraadi tegevuse käsitlemine Akadeemilise Ajaloo-Seltsi „Eesti Biograafilises Leksikonis“.

Sillaotsa tegevus ajakirjanikuna leiab käsitlemist peamiselt Eduard Virgo Tallinna Kaja arhiivi- ning omaelulookirjelduslikele materjalidele toetudes. Eelmainitud allikate põhjal tuleb juttu ka Sillaotsa tõlkijakarjääri algusest, tema esimesest tõlkest „Nelja kohus“, mis järjejutuna ajaleheveergudel ilmus, ning kirjavahetusest teiste kultuuritegelastega (Johannes Aavik, Eduard Virgo jt) 20. sajandi alguse esimestel kümnenditel. Seeläbi saab aimu päevakajalistest teemadest meie toonasel kultuurimaastikul, aga ka naise võimalustest neil teemadel kaasa rääkida.

Marta Sillaots on üks näide naisest, kes püüdis end oma literaaditööga ka ära elatada. Kas ja kuidas tal see oma kirjandusliku karjääri algul õnnestus ning millised olid esimeste sammude tulemused tema hilisema professionaalse tegutsemise seisukohalt? Püüan sedagi oma ettekandes lahata.

Võõrkeelte kasutus Marta Sillaotsa „Anna Holmi“ dialoogides: põhjused ja viisid

Kärt Roomäe, Birminghami Ülikool

Ettekanne keskendub Marta Sillaotsa romaani „Anna Holm“ (1913) keelekasutusele. Lähenedes tekstile formaalse analüüsi kaudu, uuritakse tegelaste omavahelises kõnes esinevaid võõrkeeli, nii üksikuid sõnu kui ka pikemaid väljendeid. Hüpoteesiks on, et autor kasutab eri keeli sihiliku stiilivõttena. Analüüsi käigus proovin jõuda lähemale sellise lähenemise põhjustele ja viisidele.

Ettekandes käsitletakse „Anna Holmi“ dialoogide katkeid, mis on avaldatud peamiselt saksa-, vene- ja prantsuskeelsetena. Uurimistöö käigus tõstatas küsimus, mis eesmärgil kohati pealtnäha juhuslik keelevahetus toimub. Selline eksperimentaalsus on ka üks modernismi tunnuseid. Feministlikku perspektiivi nüansseerib tõik, et „Anna Holm“ käsitleb naisküsimumst ajal, mil naised ei olnud esiplaanil – teema, mida mainitakse Sillaotsa peamiselt ajakirjanduslike tekstide ja arvustuste kogumiku „Kirg ja kavalus“ kirjelduses (Runnel 2012: lõik 1).

Sillaotsa lähenemine on mänguline, samas lugeja suhtes väga nõudlik. Võõrkeelsetel väljenditel puuduvad joonealused tõlked, kuigi kohati on enne või pärast sama fraasi ka eesti keeles väljendatud. Samuti esineb sama keelelise vahendi erinevaid väljendusviise. Nii pole järgneva näite puhul kasutatud Williamsoni poole pöördumiseks võõrkeelset kõnetlussõna

‘miss’: „Preili Williamson õpib siis *en theorie et pratique* !“ tähendas üliõpilane nähtava sooviga paksule prouale meelega teha ; „по всѣмъ правиламъ искусства, - ho-ho ! ...” (Sillaots 1913: 8). Samas vestluses veidi varem väljendatakse perekonnasuhteid aga saksa keeles: „Aga Mammachen, see võib ju laimatus olla !“ (*ibid*: 7). Antud näidetest on prantsuskeelne osa kursiivis, aga saksakeelne sõna jäetud eraldamata. ‘Mammachen’ on kirjutatud ka suurtähega, mis näitab autori võõrkeele normide tundmist. Seda võib põhjendada Marta Sillaotsa tegevusega tõlkijana – lisaks eelmainitud keeltele ka ingliskeelsete teoste eestindamine.

Modernistlike stiilivõtete roll on Marta Sillaotsa „Anna Holmis“ paljutöötav. Pilguheit viljaka kirjaniku, kriitiku ja tõlkija kõnesolevasse romaani illustreerib ühtlasi modernistlikke tendentse. Niivõrd meisterlik keelekasutus tekitab ilmselt juba raamatu ilmumisel imestust, eriti kuna tegu oli naisautoriga. Seni veel vastamata küsimusena jääb õhku, kas saab täheldada ka mingit korrapära.

Kasutatud kirjandus:

Runnel, Hando (koost). 2012. *Marta Sillaots: Kirg ja kavalus* (Eesti mõttelugu, 104). Tartu: Ilmamaa.

Sillaots, Marta. 1913. *Anna Holm: nowell*. Tallinn: kirjastuse-ühisus „Maa“.

Paneel III „Uue naise“ ambivalentsete kujutusviisid

Moodsa naise motiiv 1910.–1920. aastate naiskirjanduses

Johanna Ross, Keel ja Kirjandus / Tallinna Ülikool

Tiina Kirss kasutas juba 2004. aastal kujundit „Ruthi õed“, et viidata J. Randvere (Johannes Aaviku) fantaasiakuju võimalikele analoogidele ja küsida, kuidas kajastavad nn uusi naisi ja nende meessuhteid sama ajastu naisautorid. Toonased naiskirjanikud tegelevad tõepoolest innukalt kaasaegsete naiste pürgimuste kirjeldamise ja mõtestamisega. Kui naistele avanevad ülikooliüksed, tekib näiteks naisüliõpilase kujule keskenduv romaan. Seevastu eksplitsiitselt moodsa naisena kirjeldatud tüpaaž on sageli negatiivne, parimal juhul ambivalentne. Sellised on näiteks salonginaised Marta Sillaotsa jutustuses „Anna Holm“ (1913), Alide Erteli novellikogu „Moodne daam“ peategelased (esimeses trükis kolm, teises viis novelli, mõlemad 1919) ja tädi Anne-Mari kuju Alma Ostra-Oinase romaanis „Aino“ (1923). Ettekanne visandab kõnealuse negatiivse tüübi põhijooned ja spekulatsioonid tegelaskuju sotsiaalse tähenduse üle.

Alma Ostra-Oinase „Aino“ (1923) sisepõrgu kujutised kui feministliku dekadentsi näited

Merlin Kirikal, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Eesti kultuuriloos valdavalt tarmuka ühiskonnategelase ja poliitikuna tuntud Alma Ostra (alates 1914 Ostra-Oinas) oli tegev ka kirjanikuna, ehkki tema loomest ei tea nüüdisaegne lugejaskond peaaegu midagi. 1923. aastal ilmus temalt naisüliõpilase dissonantset siseelu kujutav dekadentliku dominandiga romaan „Aino“, mida retseptioonis tembeldati ühelt poolt kuivaks

ja igavaks, teisalt tõsteti võrdluses Friedebert Tuglase „Felix Ormussoniga“ (1915) täpse „hingelise analüüsi“ tõttu kiitvalt esile (vt A.J. 1923; Roose 1924). Teos rajaneb osaliselt Ostra Peterburi Bestuževi kursustel studeerimise (1910–1915) kogemusel: Ostra õppis nii filosoofia kui ka füüsika-matemaatika fakulteedis. Rafineeritud stiiliga, rohkelt ellipseid, katkestusi ning intensiivseid (hullumeelsuseni küündivaid) sisepulbitsusi pakkuvas „Ainos“ kirjutatakse naisvaatenurgast ümber Tammsaare nn üliõpilasnoveleid (1908–1910) ning Semperi noorpõlves kirjutatud lühiproosa (koondatud kogusse „Hiina kett“, 1918). Viimasel on „Ainoga“ mitmeid kokkupuutepunkte – sõprade Semperi ja Ostra varane looming on selgelt inspireeritud Peterburi linnamiljööst ning tollaste tudengite omavahelisest suhtlusest.

Minu ettekanne keskendub valdavalt mehekesksena (re)konstrueeritud dekadentliku esteetika n-ö feministlikule väände. Mitmete oluliste teemade hulgas – naiste töövõime, melanhoolia, tahtejõuetus, suurlinlik hoolimatus, võõrandumine ja üksildus – keskendub „Aino“ ka modernse naissubjekti püüdele lepitada omavahel soov kogeda romantilist armastust patriarhaalse ühiskonnakorralduse kitsastes raamides ning emantsipatsioonitungile ehk pürgimusele mingisuguse isikliku autonoomia poole. Kaks pörkuvat iha kergitavad pinnale luupainajalikud kurbusmeeleolud ning sügava rahuolematuse iseenda ja ümbritsevaga – teatava sisepõrgu –, mida mõneti rahustavad vaid lapsepõlvemälestused ning eesti looduse ja maasu motiividega pikitud (ulm)kogemused. Ettekandes uurin esiteks, milliseid naiselikkuse pilte Ostra tekst meile pakub, sh millistele naiselikkuse vormidele vastandutakse ja millistega identifitseerutakse, ning mõtestan neid 20. sajandi esimese poole oluliste (soo)diskursuste valguses. Teiseks analüüsin „Aino“ poeetikat (teemad, sümbolid, tonaalsused, rütm), küsides, miks valib Ostra just dekadentliku kujundistu ning fragmenteeritud jutustamisviisi.

Kasutatud kirjandus:

A.J. 1923. Alma Ostra „Aino“. – Postimees, nr 50, 21. veebruar;

Roose, Arthur 1924. Eesti luule- ja proosatoodang 1923. – Päevalehe lisa, nr 18, 31. märts.

Paneel IV „Reed Morni „Andekas parasiit“: modernne esteetika ja poeetika“

Parasiidi tähendus Reed Mornil. Degeneratsioon, eluargus, elujõuetus: „Andeka parasiidi“ retseptsiooni ühest motiivist

Indrek Ojam, Tartu Ülikool

Reed Morni „Andekas parasiit“ (1927) jutustab loo vaestest oludest pärit iseseisvast ja vaimsete huvidega tütarlapselt, kelle koha otsimine maailmas lõpeb enesetapuga. Ettekandes käsitlen romaanis leiduvat biologistlikku ideoloogiat ning seda, kuidas retseptsioon on vastavat ideoloogiat hiljem üpris kriitikavabalt korranud. Küsimus on oluline, kuna romaani ümber tekkinud debatt puudutas ka probleemi, kuidas käsitleda (või ratsionaliseerida) noore inimese enesetappu. Väidan, et „Andeka parasiidi“ ümber oleks võinud omal ajal tekkida tõsine debatt enesetapu, marginaliseerituse ja sooküsimuste ümber, ent see võimalus magati osaliselt maha pseudoteadusliku „degeneratsiooni“ ideoloogia liiga tõsiselt võtmise tõttu.

Reed Morni ekspressionistlik maailmataju

Roland Sinirahu, Tartu Ülikool

a) Lähtuvalt Aigi Heero artiklist „Jaan Oksa ekspressionism“ soovin sealset stiilitunnuste kogumit (Heero 2005) rakendada Reed Morni romaani „Andekas parasit“ uurimisel. Kuivõrd on esil:

1) ebatraditsiooniline lausestus (ebatavaline lauseliikmete järjekord, elliptilised laused, milles loobutakse mingitest lauseliikmetest, sagedamini alusest);

2) simultaansuse ehk kõrvutamise tehnika (kuivõrd on esil „anonüümne kõneleja, kes nimetab kiretult üksteise järel erinevaid muljeid“, vabade assotsiatsioonide asüntaktiline rida; seosed ebatraditsioonilise lausestuse ja katkendlike muljete vahel);

3) pateetilisus (kas paatoslikkust on Morni romaanist üldse leida, mis on selle asemel);

4) kujundlik keel (kesksed metafoorid-sümbolid, metonüümia, iroonia, võrdlused);

5) inetuse esteetika (kuidas kujundlik keel seondub inetuse esteetikaga; näib, et inetust püütakse rõhutada igas olukorras, isegi harvadel õnnelikel hetkel, mis eripalgeliste ja kohati otsitud negatiivsete assotsiatsioonide abil ära rikutakse);

6) kindel ajamääratlus (fatalistliku ettemääratuse ja ootamatute arengute suhe, kas Morni romaaniski võib rääkida „katastroofi eelõhtust“);

7) kindel tegelasskeem (millised on tegelaste suhted, teotahtelistest kangelastest kuni äärmiselt paheliste ärakasutajateni, vahepealse ja valdava massi moodustavad kõik sotsiaalse korra hammasrataste vahele jäänud sandid ja varatud)?

b) Millised on ühisjooned Jaan Oksa loominguga ning kuidas see haakub Morni laiema loominguga.

Nt kuidas kirjeldatakse:

1) tegelaskonna siseilma ja suhet ümbritseva ühiskonnaga, millised on tegelaskonnale iseloomulikud omadused ja neile omistatud mõtted, kuidas haakuvad need mõtted ajastule omaste filosoofide, F. Nietzsche jt olulisemate ideedega;

2) kehalisust, pärilikkuse ideed, seksuaalsust, milline on (vastas)sugu, milles nähakse abielu ja perekonnaelu puudusi;

3) haridusvaldkonda, õpilasi ja õpetajaid, õppesüsteemi korraldust ja sisu, mis põhjustel ja kuidas kooli kritiseeritakse, kuidas vastandub jutustatu kaasaja modernsetele tõekspidamistele;

4) looduskeskkonda, linna ja maa k.a looduse suhet inimesega (k.a ebameeldivad ilmastikunähtused ning inetuse esteetika seos loodusega).

5) õpetust inimhingest, hinge omadusi ja vastandumist kehale, hingerännaku ja surmaga seotud esoteerilisi uskumisi;

6) religiooni, vastandust isiklike vaimsete püüete ja ametliku religiooni vahel, kristlust puudutavat konteksti nii Oksa kui ka noorema Morni loominguga võrdluses (k.a viimase hilisemad suundumused idamaistesse mõttevooludesse, nt budism).

7) n-ö positiivset programmi üksikisikule, tervele inimkonnale ehk ideaalset elukeskkonda?

Kasutatud kirjandus:

Heero, A. (2005). Jaan Oksa ekspressionism. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 197–207.

Paneel V „Rahvusluse ja rahvusülesuse pingeväljas“

Ideaalse lapsepõlve projektsioone eesti naisautorite 1930. aastate realistlikus lasteproosas

Mari Niitra, Tartu Ülikool

Esimese iseseisvusaja vältel toimus eesti laste kirjanduses žanriline ja temaatiline mitmekesisustumine. Reet Krusten kirjutab monograafias „Eesti lastekirjandus“, et kui 20. sajandi algul kujunesid välja eesti lastekirjanduse põhiliigid, toimus 1920.–1930. aastail nende sisuline areng. Sellegipoolest oli algupärane lastekirjandus veel võrdlemisi õbluke ning tollaste lastekirjanike loomingus võib täheldada mõningast programmilisust, millega püüti pakkuda noorele riigile sobivat ja toonaste pedagoogiliste põhimõtetega kooskõlas olevat lugemisvara.

Keskendun oma ettekandes 1930. aastate naiskirjanike realistlikule lasteproosale. Vaatluse alla tulevad Marta Sillaotsa, Helmi Mäelo, Valve Saretoki ja Irma Truupõllu lasteraamatud. Tänapäevani tuntud ja neist enim hinnatud on ilmselt Sillaotsa „Trips, Traps ja Trulli“ sari, mis ilmus 1935–1938. Nimetatud sarjast on ainsana ilmunud (osaline) korduustrükk, aastal 1987. Ülejäänud teosed on jäänud pigem oma aega. Kõik nimetatud autorid lõpetasid lastekirjandusliku karjääri seoses nõukogude okupatsiooniga – Mäelo ja Saretok läksid pagulusse, Sillaots vangistati 1950. aastal, Truupõld tegi ilukirjandusega lõpparve 1940. aastatel.

Enamikku nende naisautorite ennesõjaaegseid lasteraamatuid iseloomustab vaieldamatu patriootlikkus, millele kunstiline kvaliteet kipub olema allutatud. Seetõttu ei ole neid taasavaldatud ei nõukogude perioodil ega taasiseseisvumise järel.

Püüan lähemalt vaadelda toonases ajastus kahtlemata edumeelsete naisautorite kasvatuslikke ideaale. Teostes on fookusse seatud lapse areng, kõlbelise ja aatelise kodaniku kasvatamine, samuti eeskujude pakkuvad täiskasvanud. Mitmes n-ö tüdrukuteraamatus määratletakse naise, ema ja tütre rolle. 1930. aastate kodust elu kujutatakse idülliliselt, probleemsed peremudelid ja vaesus on projitseeritud kas minevikku (nt Mäelo „Soohüti Liine“, „Salme astub ellu“) või perifeeriasse (nt Saretoki „Kiki suur suvi“). Kui sotsiaalseid probleeme ka esile tuuakse, siis üksnes selleks, et need peale tähelepanu juhtimist kiiresti kõrvaldada. Mitme vaadeldava raamatu tegelased kasvavad moodsas linnaperes, samas kui maaolustikku tõstetakse esile töökasvatuse ning patriootliku tunde kasvatuse keskkonnana. Toonane moodne elustiil, ainealine progress ja rahvuslik identiteet on kokku põimitud, andes tulemuseks omalaadsed mudelteosed.

Huvitava perspektiivi annab kõnealuste autorite autobiograafiline aines, mida mälestusteoste varal (nt Mäelo „Talutütar“, Saretoki „Läbi uduliniku“ ja Sillaotsa „Sealtpoolt künniseid“) samade autorite lasteraamatutega kõrvutada.

Mõeldes rahust rongisõidu ajal ehk kui Virginia Woolf ja Leida Kibuvits oleksid kohtunud

Eret Talviste, Tartu Ülikool

Asetan oma ettekandes Leida Kibuvitsa romaani „Rahusõit“ (1933) dialoogi Virginia Woolfi pika esseega „Kolm gini“ (*Three Guineas*, 1938), et nende tekstide põhjal mõelda rahust, vägivallast, rahvuslusest ning naiste rollist eelmainitud teemades. Ettekanne paigutub rahvusvaheliste ja nn uute modernismi-uuringute (D. Mao ja R. L. Walkowitz, 2008; Alys Moody ja J. Ross 2020) konteksti, mis kritiseerivad naiste alaesindatust nendes aruteludes (A. E. Fernald, 2013; J. Berman 2018). Tiit Hennoste (2016) ja Indrek Ojami (2018) sõnastatud praegused arutelud modernismi üle Eestis keskenduvad sarnaselt metatekstidele ja valdavalt meessoost autorite ilukirjanduslikule loomingule, ega maini ‘sooküsimust’. Seetõttu on arutlemine modernismi ja soo suhete üle Eestis iseäranis tähtis. Kibuvitsa „Rahusõit“ annab nende küsimuste mõtestamiseks palju ainet, eriti kui see raamida Woolfi väidetega „Kolmes ginis“. Kõnesolevate tekstide dialoogi panekul tõukun kujutelmast, kus Kibuvits ja Woolf saavad ühel juunikuu õhtul rongis kokku ning hakkavad vestlema selle üle, kas ja kuidas võiksid naised ‘oma’ maad armastada ning mis rollid võiks naistel olla rahvusriikides. Ettekanne annab põgusa ülevaate Kibuvitsa elust ja loomingust, k.a sellest, kuidas eesti kirjanduskriitika on tema tööd kohelnud, liikudes seejärel juba Woolfi ja Kibuvitsa loomingu paralleelide juurde rahvusvahelisemas mõõtnes. Ettekanne väidab, et „Rahusõidus“ on märgatav, kuidas rahvuslus seostub alati kultuuriliste arusaamadega soost ning etnilisusest (Butler 1990; Berman 2018; McClintock 1993) ning mil viisil kujutab Kibuvits ette rahulikku, naisi kaasavat suhet maaga, mida kutsutakse koduks.